

Eşitlik, Farklılık ve Sosyal Politika Düşüncesi

Ayşe Buğra

Bilim Akademisi

30 Kasım 2013

Kurucularından bir olduğum Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu'nda (www.spf.boun.edu.tr), on senedir, sosyal dışlanmanın farklı tezahürleri ve sosyal dışlanmayla mücadele yöntemleri üzerine çalışmalar yapılıyor. “Sosyal dışlanma” kavramını, bir insanın içinde yaşadığı toplumun diğer fertleriyle eşit koşullarla katılamaması sorunu olarak tanımlıyoruz. Gelir yoksulluğu, işsizlik, sağlık hizmetlerine veya düzgün eğitim olanaklarına ulaşamamak, siyasi hayata katılamamak gibi sorunlar, sosyal dışlamayı tanımlayan sorunlar olarak ortaya çıkıyor. Sosyal Politika Forumu'nda bu sorunlarla, bunların çözümüne yönelik olarak uygulanan (ve tabii uygulanmayan) politikalar üzerine, bu politikaların kimlere yönelik olduğu veya olması gerektiği üzerine çalışıyoruz.

Bu anlamda- topluma eşit koşullarda katılamamak anlamında- sosyal dışlanma kavramını merkez alan bir sosyal politika yaklaşımı, doğal olarak, eşitsizlikleri sorunsallaştırıyor. Ama sosyal politika düşüncesi ve sosyal politika uygulamalarıyla eşitlik arasında çok net bir ilişki olduğunu söyleyemeyiz. Bir amaç ve bir değer olarak eşitlik, her zaman sosyal politika alanında yer almıyor. Aldığı zaman da çoğu zaman “eşitlikten ne anlıyoruz?”, “hangi eşitlik?” veya “kimin eşitliği?” gibi soruları birlikte getiriyor. Bu gözlem doğrultusunda, ben de bir süredir sosyal politika düşüncesi içinde eşitliğin yeri üzerine düşünüyorum, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk enstitüsünde verdiğim derslerde bu ilişkiyi ele almaya çalışıyorum. Bugün söyleyeceklerim de bununla ilgili. Önce sosyal politika tarihi içinde eşitliğin yeri sorusuyla ilgili olarak benim önemli bulduğum bir kaç çalışmadan ve yaklaşımdan söz edeceğim. Sonra da Türkiye’de eşitsizlikler üzerine konuyla bağlantılı bir kaç örnek vereceğim.

Bu konuşmayı hazırlarken en çok zorlandığım soru “nereden başlamalı” sorusu oldu. “Eşitlikten mi başlamalı yoksa sosyal politikadan mı” diye düşünürken, karar vermekte epeyce zorlandım. Sonunda sosyal politikadan başlamaya karar verdim. Sosyal politikayla başlamak bana daha doğru geldi çünkü tarihsel olarak sosyal politikanın eşitlik kavramı etrafındaki tartışmaların önem kazanmasından önce ortaya çıktığını ve eşitliğin sosyal politika alanında tartışılmaya başlamasının epeyce vakit aldığını düşünüyorum.

“Sosyal politikanın ortaya çıkışı” derken neden söz ettiğimi de bir açmak gerekebilir. Ben sosyal politikayı modern kapitalist toplumlarda ortaya çıkıp gelişen bir alan olarak görüyorum. Buna karşılık, konuya başka türlü yaklaşmak ve mesela Osmanlı vakıflarını veya zekat uygulaması gibi bir uygulamayı da sosyal politika bağlamında çalışmak mümkün olabilir. Yani kapitalist modernite dışı bir sosyal politika tarihi yazmak mümkün olabilir. Benim yaklaşım bu değil. Ben sosyal politikadan söz ederken, kapitalizmin ekonomik ve sosyal dinamikleri içinde ortaya çıkan sorunlara, o dinamikler içinde biçimlenen, veya yeniden biçimlenen, siyasi ve toplumsal kurumlar aracılığıyla yaklaşan kuramlar ve politikalardan söz ediyorum.

Bu tanımdan yola çıkarak, sosyal politikanın başlangıç tarihinin 16. Yüzyıl olduğunu söylemek mümkün. 16. Yüzyıl Avrupa kapitalizminin ekonomik ve sosyal dinamikleri bağlamında günümüzün bazı sosyal politika tartışmalarının, özellikle yoksulluğa ilgili tartışmaların, nüvelerini bulabiliyoruz. 16. yüzyıl, Avrupa’da tarımın ticarileştiği, feodal yapıların ve küçük köylülüğün çözüldüğü bir dönem. Bu dönemde şehirleşme büyük bir ivme kazanıyor. Londra, Paris, Lizbon gibi şehirlerin nüfusu 1500’le 1600 arasında katlanarak artıyor. Amsterdam gibi daha küçük şehirlerde nüfus artış oranı daha da yüksek. Madrid 16. yüzyılın başında ortada bile yokken yüzyılın sonunda neredeyse 50 000

nüfuslu bir şehir haline geliyor. Bu yeni şehirli nüfusun önemli bir kısmını, tarımdan kopup iş veya sadece yiyecek bulmak umuduyla şehirlere akın eden insanlar oluşturuyor. Eski şehir sakinleri, “kopuk”, “sapsız” veya “garip” kelimeleriyle tarif edebileceğimiz bir **yeni yoksul** kitlesiyle karşı karşıya geliyorlar.

Yoksulluk, gayet tabii, daha önceden de bilinmeyen bir şey değil. Ama bu yeni yoksulluk dalgası, geleneksel sosyal dayanışma biçimleri ve sadaka yöntemleriyle baş edilmesi mümkün olmayan bir biçimde ortaya çıkınca, dönemin tabiriyle bir “**sadaka reformu**” nun gerekliliği gündeme geliyor.

Bronislaw Geremek’in (1974) Avrupa yoksulluğun bin yıllık tarihini konu alan çalışmasında, 16. Yüzyıl yoksulluğunun özgün niteliğini gayet iyi görebiliyoruz. Tabii konuyla ilgili başka yazılanlar da da var. Mesela Marx’ın Grundrisse’si bunlardan biri.

16. yüzyılın sadaka reformu çabaları, bireysel hayırseverliğin veya kilise yardımlarının ötesinde, belediye meclisleri veya şehir konseyleri gibi resmi organlarının insiyatifiyle daha önce olmayan yoksul yardımı mekanizmalarının devreye girmesini içeriyor. Burada yapılan tartışmaların, zaman zaman, günümüzde yapılan yoksulluk ve yoksullukla mücadele tartışmalarına çok benzeyen yanları olduğunu söyleyebiliriz. Mesela İspanyol hümanisti Juan Luis Vives’in 1526’da Bruges şehri belediye başkanına sunduğu yoksul yardımı üzerine bir risale, (*De Subventione Pauperum*), yoksulluk sorununun tezahürlerini inceleyen ve şehrin siyasi yetkililerini bu konuda sorumluluk almaya çağırان bir çalışma. Vives burada, hem sosyal yardım hem de eğitim gibi sosyal politika konularında, bugünkü tartışmalarla zaman zaman örtüşen önerilerde bulunuyor. Ben bunu bir sosyal politika metni olarak değerlendirilebileceğimizi ve sosyal politikanın yoksul yardımı alanında doğduğuna işaret ettiğini söyleyebileceğimizi düşünüyorum.

Burada altını çizmek istediğim şey, bu metnin ve onun içinde yer aldığı tartışmaların kaygısının kesinlikle eşitlik olmadığı. 16. Yüzyılın sosyal politika sorusu eşitlikle değil, birlikte yaşamayla ilgili. “Yoksullarla birlikte nasıl yaşarız?” sorusu. Eşitsizliğin bir sorun olarak gündeme gelmesi ve bir amaç olarak eşitliğin ne anlama geldiğinin tartışılmaya başlaması daha sonra.

Tabii bugün bu tartışmaların tarihine girebilmem söz konusu değil. Sadece eşitliğin sosyal politika tartışmaları içindeki yeri bağlamında önemli dönüm noktaları oluşturduğunu düşündüğüm iki makaleden söz etmek istiyorum. Makalelerden biri Alfred Marshall’ın ikincisi T.H. Marshall’ın. Alfred Marshall çok önemli bir iktisatçı, kendisi John Maynard Keynes’in de hocası. Marshall 1873’te Cambridge üniversitesinin klüplerinden birinde, başlığı “**İşçi sınıflarının geleceği**” olan bir tebliğ veriyor. Ondokuzuncu yüzyılın vahşi kapitalizminin çalışma koşullarında işçilerin ne hale geldiğini, beden ve zihnen nasıl neredeyse insanlıktan çıktıklarına dikkat çekiyor. Bunu yaparken, bir kaç kere sosyalist olmadığını söylüyor, ama çizdiği tablo Marx’ın Kapital’in birinci cildinde çizdiğinden çok farklı değil. Buna karşılık, Alfred Marshall’ın cevap vermeye çalıştığı soru Marx’ın sormayı düşüneneceği bir soru da değil. Şöyle sorular soruyor Marshall: İşçi sınıflarının durumu ancak belirli bir sınıra kadar mı iyileştirilebilir? Bu sınırın ötesine geçmek mümkün değil midir? Dünyanın kaynakları dünyada yaşayanların ancak çok küçük bir kısmına, bugün centilmen olduklarını düşünmeyi uygun bulduğumuz insanlar gibi, gençliklerinde eğitim daha sonraki hayatlarında da iş olanakları sağlamaya yetecek kadar mıdır? Daha fazlasına yetmez mi? Sorduğu soru, özünde, “**işçi sınıfından biri, saygı duyulan ve kendine saygısı olan bir “centilmen” olabilir mi?**” sorusu.

Marshall'ın cevabı, olmalıdır ve olabilir. Nasıl olabileceğini eğitim reformu, çalışma sürelerinin ve koşullarının düzenlenmesi gibi önlemlere değinerek göstermeye çalışıyor. Ama önemli olan cevaptan çok sorunun kendisi. Bu sorunun sorulması, saygınlığın ve özsaygının eşit dağıldığı bir toplum hayalinin ortaya çıkmış olduğunu ve sosyal politika önlemleri bağlamında gelişmeye başladığını gösteriyor.

Bundan 75 yıl kadar sonra, Cambridge üniversitesinde başka bir Marshall benzer bir konuda konuşma yapıyor ve söze Alfred Marshall'ın sorusuna değinerek başlıyor. İkinci tebliğin başlığı, **“Vatandaşlık ve Sosyal Sınıf”**. Konu bu sefer açıkça eşitlik. **“Yoksullarla birlikte nasıl yaşarız?”** sorusundan, **“nasıl eşit vatandaşlar olarak birlikte yaşarız?”** sorusuna geçmiş bulunuyoruz. T. H. Marshall, eşit vatandaşlıktan bahsederken, geleneksel statü toplumları ile özgür sözleşme ilişkilerine dayanan modern toplumlar arasında kurulan karşıtlığa dikkat çekiyor. Bu karşıtlıkla ilgili olarak da şöyle diyor: Statü, evet, geleneksel toplumları tanımlayan bir kavramdır, ama modern toplumlarda da statü varlığını sürdürür ve bütün çıkar çatışmaları ve sınıfsal farklılıkların ötesinde bir eşit vatandaşlık statüsünden bahsedebiliriz. Bu eşit vatandaşlık statüsü de, tarih boyunca birbirini izleyerek hayata geçen sivil, siyasî ve sosyal haklar vasıtasıyla gerçekleşir.

Marshall, “bu hakların hayata geçmesiyle eşit vatandaşlık statüsüne ulaşabiliriz” diyordu; ama bence burada dikkat çekmek istediği şey, tarihsel bir süreçten biraz farklı bir şeydi. Dikkat çekmek istediği şey, bence, sivil, siyasî ve sosyal hakların birbirini tamamlayarak var oldukları, birbirlerini tanımlayarak geliştikleri gerçeğiydi. Bunun neden böyle olduğunu göstermek için çeşitli örnekler verilebilir. Mesela, sosyal hakların elde edilmesi ve gelişmesi için siyasî haklara sahip olmanın önemi kolayca görülebilir. Tabii bu doğrultuda, sosyal hakların varlığının siyasî hakların kullanımını etkileyebilecekleri de

görülebilmek. Sosyal hakların yerleşmemiş olduğu, hak temelli olmayan sadaka niteliğindeki sosyal yardımların seçmen davranışlarını etkilediğiyle ilgili pek çok tartışmanın yapıldığı Türkiye gibi bir ülkede, sosyal haklarla siyasi haklar arasındaki ilişkinin başka bir biçimde ortaya çıktığını da görebiliriz.

Sonuç olarak, T.H. Marshall, eşit vatandaşlık statüsü, bir haklar manzumesinin, birbirlerini tamamlayarak var oldukları ortama özgü bir statüdür ve bu doğrudan doğruya gelir eşitliğiyle ilgili bir şey değildir diyor. Burada söylediği iki şey bence önemli. İlk olarak, **“statü eşitliği gelir eşitliğinden önemlidir”** diyor. Marshall’ın kullandığı anlamda statü eşitliğinin, eşit vatandaşlık statüsünün, neden gelir eşitliğinden daha önemli olduğunu görmek için şöyle bir toplum düşünebiliriz: İnsanlar hukuk önünde eşit ve eşit siyasi hakları var. Bunun yanı sıra, çalışmadıkları durumlarda, yani işsizlik, hastalık, yaşlılık, özürlülük gibi durumlarda, açıkta kalmayacaklarını biliyorlar. Herkesin çocuğu aynı koşullarda parasız eğitim hakkından yararlanıyor, çalışırken kazanılan gelir geçinmeye yetmediği zaman devreye giren gelir desteği mekanizmaları var. Aynı zamanda toplu taşımacılık iyi işliyor, devletin sübvansede ettiği kültür, spor ve dinlenme olanakları var. Ayrıca, sosyal politika önlemleriyle işçi-işveren ilişkileri düzenlenmiş, sendikal haklar yerleşmiş. Böyle bir toplumda gelir eşitliğinin önemini epeyce kaybettiğini düşünebiliriz.

Gene de, iki kavram arasında, yani gelir eşitliği ve Marshall’ın anlattığı biçimiyle eşit vatandaşlık statüsü arasında bir ilişki var. Sözü edilen türden sosyal haklar, vergi toplayıp kaynak dağıtan bir devlet tarafından hayata geçirildikleri için, artan oranlı vergilerin sağladığı bir gelir eşitliğini de beraber getiriyor. Bu tür, sosyal hakların gelişmiş olduğu toplumlar diğer toplumlara göre zaten gelir eşitliğinin de daha fazla olduğu toplumlar.

Buna bir örnek olarak ABD ile Avrupa ülkeleri arasındaki farkları hatırlayabiliriz. ABD sosyal hakların Avrupa ülkelerine göre gayet az gelişmiş olduğu bir ülke. Aynı zamanda gelir eşitsizliği de ABD’de Avrupa ülkelerinin tamamından epeyce daha fazla. Bu durumun siyaset alanına da yansıdığını ve Amerikan siyasetine Avrupa’yla karşılaştırılamayacak kadar önemli ölçüde para karıştığını, bu karışan paranın sosyal hakların genişlemesine önemli bir engel teşkil edebildiğini de söyleyebiliriz. Son zamanlarda ABD’de yılan hikayesine dönen sağlık reformunun buna iyi bir örnek teşkil ettiği söylenebilir.

Marshall’ın yazdıklarında önemli olduğunu düşündüğüm ikinci şey de biraz bununla ilgili. Marshall eşit vatandaşlıkla kapitalist toplumlarda süregelen sınıfsal eşitsizlikler arasındaki gerilime dikkat çekiyor ve **eşit vatandaşlık yönündeki her gelişme kapitalist toplumun sınıfsal niteliğini zorlar** diyor. Ben bunun, hak temelli sosyal politikanın kapitalist toplumu dönüştürme potansiyeliyle ilgili bir gözlem olduğunu düşünüyorum. Avrupa’da refah devletinin geliştiği bir dönemde yazan ve bu gelişmeye katkıda bulunan Marshall’ın hızla hayata geçmekte olan sosyal politika önlemlerinin sınıfsal eşitsizlikleri ortadan kaldırma potansiyeli konusunda epeyce iyimser olduğunu söylemek mümkün.

Ama sosyal politikayla eşitsizlikler arasındaki ilişki konusu, maalesef, Marshall’ın düşündüğünden biraz daha karışık. Bu karışıklık konusunda, önce, bütün sosyal politika kurumlarının ve politikalarının eşitliği hedeflediklerini söyleyemeyiz. İkinci Dünya Savaşı sonrasında 1980lere kadar, Avrupa’da refah devletinin gayet güçlü olduğu dönemde bile sosyal politikanın amacı her zaman eşitlik olarak ortaya çıkmıyordu. Mesela korporatist nitelikli sosyal güvenlik sistemlerinde, sağlık, emeklilik veya işsizlik sigortası uygulamaları insanların işteki konumlarına göre belirleniyor ve işteki konum farklarından kaynaklanan eşitsizlikleri yansıtıyordu.

Ama bunu ötesinde, “Vatandaşlık ve Sosyal Sınıf” makalesinin yayınlanmasından bir süre sonra, sosyal politikayla uğraşanların göz önüne almadıkları farklılıkların, çok daha derin tartışmalara yol açan bir sorun yumağı olarak gündeme geldiğini görüyoruz. Bu tartışmanın açılmasında feminist düşünürler çok önemli bir rol oynadılar. 1980lerde Carole Pateman (1988), Joan Scott (1988), Anne Phillips (1993) gibi düşünürler, T.H. Marshall’ın eşit vatandaşlık yaklaşımının bir toplumsal cinsiyet körlüğü içerdiğini ve onun anlattığı hikayede kadınların yerinin olmadığını öne sürdüler. Refah devleti uygulamaları içinde kadınların sosyal haklara ulaşımının kocaları üstünden gerçekleştiğine dikkat çektiler. Bu tartışma içinde Mary Wollstonecraft’ın 1792’de yayınlanan *Kadın Haklarının Savunusu* kitabına atıflar yapıldı. Pateman, “Wollstonecraft ikilemi” dediği bir kavam ortaya attı. Wollstonecraft’ın gayet farkında olduğu bu ikilemi, eşit vatandaşlıktan vazgeçip “eksik” bir vatandaşlık statüsüne razı olmakla kadın olduğunu unutmak arasında bir seçim yapmak durumunda kalınması olarak tanımladı. Çalışma hayatına katılmakla anne olmak arasındaki seçim, bunun en bariz örneği. Bu ikilemin aşılması için, kadınların özellikle hamile kalmak ve çocuk doğurmaktan kaynaklanan özel ihtiyaçlarının karşılanması gerektiği vurgunladı. Ayrıca, tarihten gelerek biriken ve içselleştirilen toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin bireyler üzerindeki etkisinin dikkate alınması gerektiğine işaret edildi. Böylece farklılık körlüğünün, eşitliğe değil, eşitsizliğin sürmesine yol açacağı ortaya konulmuş oldu.

Bu tartışma, zaman içinde kadınların dışındaki sosyal dışlanma tehdidi altındaki kesimlere de uzandı. Engellilerden başlayarak, tarih boyunca ayrımcılığa uğramış olan etnik azınlıkların veya halen çok güçlü önyargılarla karşı karşıya olan farklı cinsel yönelimlere sahip bireylerin, yani LGBT bireylerin, durumunda, eşit vatandaşlık haklarının ne anlama geldiği tartışıldı. Buna paralel

olarak nobel ödüllü iktisatçı Amartya Sen (1992, 1999), “**yapabilirlik**” kavramını ortaya attı. Yapabilirlik kavramı, da pozitif özgürlükler şeklinde ifade edilebilecek bir kavram. Sen bu kavramı, bir insanın yapmak istediği şeyleri yapmak veya maruz kalmak istemediği şeylerden kaçınmak konusunda sahip olduğu pozitif özgürlükler şeklinde tanımlıyor. Vurguladığı şey, insanların kişisel özelliklerinden dolayı, eşit hakların eşit yapabilirliklere dönüşemeyebileceği. Burada engellilerin durumu açıklayıcı olabilir. Eğer sokaklar, binalar ve taşıtlar, Türkiye’de olduğu gibi, engelliler düşünülmeden düzenlenmişse, toplu taşımacılık sisteminin iyi işlemesi ve kimsenin hareket özgürlüğünün kısıtlanmaması ne anlama gelir? Ya da, ABD gibi bir ülkede, ırkçılığın birikmiş tortusu dururken, siyahların eğitimden veya çalışma hayatından dışlanmaları nasıl engellenebilir?

Bu sorular da bizi, feminist düşünürlerin vurguladıkları gibi, farklılık körlüğünün eşitliğe yol açmayacağını görmeye zorlayan sorular. Ben bu sorulara yoksullukla ilgili soruları da eklememiz gerektiğini düşünüyorum. Yoksulluğunun erken çocukluk gelişimini etkileyerek nasıl nesilden nesile aktarılan bir kadere dönüşebildiğini de hatırlamak gerekiyor zannediyorum. Bunu dikkate aldığımız zaman, parasız eğitim olanaklarına ulaşım hakkının ötesinde başka bir şeyleri de düşünmemiz, yoksul çocukların farklılığını da düşünmemek gerekecektir zannediyorum.

Bu noktada, Türkiye’den, buraya kadar söylediklerimle çok yakından ilgili, bir kaç örnek vermek istiyorum. Tablo 1’de görüldüğü gibi, Türkiye epeyce eşitsiz ve yoksul bir ülke. En sağ sütündeki **gini katsayısı** ne kadar büyük, 1’e ne kadar yakında, eşitsizlik de o kadar büyük demek oluyor. Türkiye’nin gini katsayısı OECD ortalamasının epeyce üstünde, ama Meksika’nınkinin altında. Zaten Latin Amerika ülkeleri genellikle eşitsizliğin çok fazla olduğu ülkeler. Bu tabloda Amerika’da da eşitsizliklerin de, OECD ortalamasına göre epeyce

yüksek olduğunu görüyoruz. Yoksulluk da Türkiye’de OECD ortalamasının epeyce üstünde, ama Meksika’nın yoksulluk oranı daha fazla, Amerika’nınki de Türkiye’te yakın. Tabii bunlar ulusal ve görelî yoksulluk oranları. Rakamlar, ulusal medyan gelirin yüzde 50’sinin altında geliri olanların ülke nüfusuna oranını gösteriyor.

Tablo 1’de, Türkiye’nin Meksika dahil bütün ülkelerinkinden daha ciddi bir sorunu olduğunu görüyoruz. O da çocuk yoksulluğu. Bu çok ciddi bir sorun. Tablo 2’de, bazı çocukların dezavantajlı doğmaları hatta bu dezavantajlı durumun daha doğmadan başlamasının ne anlama geldiğini biraz görebiliyoruz. Bu tablo, Dünya Bankası’nın 2010 yılında, Türkiye’de çocuk yoksulluğu ve fırsat eşitsizliği üzerine hazırladığı gerçekten çok yararlı bir rapordan alınma. Kullanılan veriler 2000li yılların ortalarının verileri, yani oldukça eski veriler; onun için bunları bugünkü durumu gösteren veriler olarak değerlendirmemek lazım. Bugün genel durum biraz daha düzeldi, dolayısıyla tablonun yansıttığı yoksul-yoksul olmayan farkının da bir miktar daralmış olduğunu düşünebiliriz. Ama tablo, gene de , çocuk yoksulluğunun ne tür ve ne büyüklükte eşitsizliklere yol açabileceğini çok çarpıcı bir şekilde gösterdiği için enteresan. Yoksul çocukların yarısı doğum öncesi kontrol olmadan, yarıya yakını doğumda sağlık personeli bulunmadan doğuyorlar. Yüzde 68’i eksik aşılanıyor. Yüzde 20’sinin nüfus kağıdı yok. Bu oranların hepsi, aynı durumdaki yoksul olmayan çocukların oranından çok daha yüksek. Aynı şekilde, yoksul çocuklarda yoksul olmayanlara göre çok daha büyük bir oranı beslenmeden kaynaklanan iyot eksikliği görülüyor ve bunun zihinsel gelişimi etkilediği söyleniyor. En sağdaki iki sütunda da yoksul çocukların bedensel büyümeyle ilgili dezavantajlarını görüyoruz.

Türkiye herkesin parasız ve kaliteli eğitim hizmetlerine ulaşım hakkına sahip olduğu bir ülke olmaktan çok uzak. Ama farzedelim, eğitim alanında eşit haklar

sağlanmış olsun, hayata bu derece eşitsiz başlanan bir durumda bu meseleyi halleder mi? Bunun ötesinde, yoksul çocukların yaşadıkları evleri, aile ortamlarını düşündüğümüzde, bu çocukların okulda başarılı olmalarının nasıl mucize kabilinden bir şey olduğunu daha iyi görebiliriz. Bütün bunları görmeden de, eğitimin eşitsizlikleri azaltmada oynayabileceği rolün sınırlarını takdir edebilmek ve bu sınırları genişletmek için önlem almak pek mümkün olmayacaktır zannediyorum.

Yani, eşitsizlikle mücadele etmek için, toplumsal cinsiyetten, etnik kimlikten, engellilik durumundan veya cinsel yönelimden kaynaklanan farklılıklar gibi, yoksulluktan kaynaklanan farklılıkların da farkında olmak gerektiğini söyleyebiliriz. 16. Yüzyılda sadaka reformu tartışmalarına katılanlar yoksulların kendilerinden farklı olduğunun gayet iyi farkındaydılar, ama onların eşitlik gibi bir kaygıları yoktu. Tabii bugün de böyle bir kaygısı olmayan pek çok insan var, ama sosyal dışlanma sorununu ciddiye alanlar farklılıkla eşitliği birlikte düşünmek durumdadalar.

Ama farklılıklar arasında farklar olduğunu da görmek lazım. Bazı farklılıklar, mesela çocuk yoksulluğunun tanımladığı farklılıklar, ortadan kaldırmak isteyeceğimiz farklılıklar. Bugün eğitim hakkından veya eğitim reformundan söz ederken bu tabloyu hatırlamak lazım, ama aynı zamanda da bu tabloyu değiştirmek için önlem almak lazım. Buna karşılık, değişmesi söz konusu olmayan ve değişmesini istemeyeceğimiz farklılıklar var. Mesela Wollstonecraft ikilemini “kadınlar topluma eşit ölçüde ve eşit koşullarda katılmak istiyorlarsa kadın olduklarını unutsunlar” diyerek çözemeyiz. Toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini de görmezden gelemeyiz.

Tablo 3’te gördüğümüz gibi, Türkiye’de toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri gerçekten çok önemli. Burada kadınların siyasi ve ekonomik hayata eşit

katılımlarından söz etmenin imkansız olduğunu açıkça görüyoruz. Kadın vekillerin parlamento içindeki oranı çok düşük. Kadınların işgücüne katılım oranının düşüklüğü de bir süredir biliniyor ve tartışılıyor. Türkiye’de son bir iki yılda yüzde 30 civarına ulaşan bu oran, tabloda gördüğümüz gibi, Orta Doğu ve Kuzey Afrika hariç, farklı ülke grupları için verilen ortalamaların tamamının altında. Üyesi olduğumuz OECD ülkeleri ortalaması yüzde 60’nin üstünde.

Ayrıca bu konuyu tartışırken bir de kadınların nasıl işlerde çalıştıklarına bakmak lazım. Mesela Tablo 4’teki cinsiyete göre kayıt dışı çalışanların oranına baktığımız zaman, çalışan kadınların yarısından fazlasının kayıt dışı çalıştıklarını, sigorta kapsamında olmadıklarını, çoğunun bir iş sözleşmesi bile olmadığını görüyoruz. Konuyla ilgili başka bir çarpıcı istatistik tablo 5’te görünüyor. Eğitimde de çalışma hayatında da yer almayan gençlerin 15-24 yaş nüfusu içindeki oranı Türkiye’de çok yüksek, bu gençlerin yüzde 30’undan fazlası ne çalışıyor ne okuyor. Ama erkekler için bu oran yüzde 18, kadınların durumunda yüzde 45’e kadar çıkıyor.

Bu tabloların yansıttığı durum karşısında ne yapılabilir? İlk akla gelen politikalar, doğrudan kadınlara yönelik politikalar ve bu bağlamda özellikle kota uygulamalarını içeren **pozitif ayırmacılık** dediğimiz yaklaşım. Gerçekten de kadın kotaları, özellikle siyasi katılım alanındaki eşitsizlikle mücadelenin olmazsa olmaz bir unsuru gibi görünüyor. İstihdam alanında da kota uygulaması düşünülebilir ve kamu sektöründen başlayarak en azından çok büyük özel şirketleri de kapsayacak şekilde kadın kotaları uygulanabilir. Bunun dışında, çalışan kadınlara yönelik hamilelik ve doğum izinleriyle ilgili düzenlemeler önemli olabilir.

Bunlar çok yararlı, bazı durumlarda eşitliği sağlamanın olmazsa olmaz koşulunu oluşturan uygulamalar. Ama sosyal dışlanma tehdidi altındaki belirli bir gruba o

gruba bazı ayrıcalıklar sağlayarak farklı muamele etmek, yani eşit olmayana eşitsiz davranmak bazen ters tepebiliyor. Mesela Avrupa’da özellikle İskandinav ülkelerinde uygulanan fevkalade cömert analık izinlerinin eşitlikle hiç bağdaşmayan sonuçları bir süre sonra görülmeye başlandı. Kadınlar bu cömert izinlerden yararlandılar, ama sonra işlerine dönmek istediklerinde, birlikte işe başlamış oldukları erkeklerin gerisinde kaldıklarını, sahip oldukları vasıfların altında işlere razı olmak durumunda kaldıklarını farkettiler. Eşitliği temel bir değer olarak benimsenmiş bu toplumlarda, çoğu alanda, daha az sorumluluk isteyen, daha düşük ücretli veya yarı zamanlı işlerde çalışanların çoğunluğunu kadınların oluşturduğu görüldü.

Bu gözlem, sosyal politika literatüründe epeyce tartışıldı ve **analık izni yerine ebeveyn izni** uygulanmasının daha doğru olacağı sonucuna yol açtı. Avrupa’da bu uygulama başladığında, babalar buna pek rağbet etmediler. Ama zaman içinde, annenin doğumdan kısa bir süre sonra işe dönmesi ve babanın ebeveyn izninden yararlanması çok da istisnai bir durum olmamaya başladı.

Analık izninden ebeveyn iznine geçiş örneğinin, sosyal politikada eşitlik ve farklılık ilişkisinin ele alınışı bağlamında önemli bir dönüm noktası oluşturduğunu düşünüyorum. Bu örnek önemli, çünkü varolan toplumsal cinsiyet rollerini veri olarak kabul edip onların üstünden eşitsizlikle mücadele etmek yerine, bu rolleri sorunsallaştıran bir yaklaşıma geçiyor. Yani eşitsizliğin gerisindeki kültürel ve sosyal ilişkileri dönüştürmeyi amaçlıyor. Ben Türkiye’de kadın istihdamı üzerine yaptığım çalışmaya dayanarak, kadınların çalışma hayatına eşit koşullarda katılabilmeleri için, sadece kültürel ve sosyal düzeyde değil, ekonomik düzeyde de varolan yapının dönüştürülmesi gerektiği düşünüyorum.

Türkiye’de kadınların çalışma hayatı dışında kalmalarının pek çok sebebi var. Bu sebeplerden biri iş saatlerinin son derece derecede uzun oluşu. Tablo 6’te görüldüğü gibi, Türkiye’de çalışma saatleri gerçekten çok uzun. Uluslararası Çalışma Örgütü’nden aldığım bu tablo, çeşitli ülkeler için ortalama haftalık çalışma saatlerini veriyor. Sol üst köşede ortalama haftalık çalışma süresinin 35 saat civarında olduğu Danimarka’dan başlıyoruz ve sağ alt köşede sürenin 48 saate yakın olduğu Türkiye’yle bitiriyoruz. ILO’nun bu tablosunda haftalık çalışma saatlerinin Türkiye’den fazla olduğu ülke yok.

ILO verileri, TÜİK’in işteki konumla çalışma saatleri arasında ilişkiyi gösteren verileri tarafından da doğrulanıyor. Hatta tablo 7’de gördüğümüz TÜİK verileri daha da çarpıcı. Bu tabloya baktığımız zaman, bütün çalışanların ve ücretli maaşlı kesimin yüzde 45’e yakınının haftada 50 saatten fazla çalıştıklarını görüyoruz. Ücretli ve maaşlıların dörtte birinden fazlası haftada 60 saatten fazla çalışıyor.

Bu durum kadınların işle aile yaşamını bağdaştırmalarını neredeyse imkansız kılabilir. Ama sadece kadınlar için değil bütün çalışanlar için çok güç kaldırılır bir tempodan söz ediyoruz. Bence kadın örgütlerinin bu durumu sorunsallaştırmaları ve çalışma sürelerinin sadece kadınlar için değil herkes için medeni bir seviyeye çekilmesini savunmaları gerekiyor. Bugünkü durumda kadınların çoğunun ya çalışamayacağını, ya evde çalışmaya veya yarı zamanlı ve tabii daha az gelir getiren işlere razı olacağını, ya da evle işi bağdaştırmak için insan üstü bir çaba harcayacaklarını düşünebiliriz. Sadece kadınların iş koşullarını değiştirmek gibi bir öneri düşünülürse, bunun en önemli sonucunun işverenin kadın istihdam etmekten kaçınması olacağını söyleyebiliriz.

Dezavantajlı bir grubu hedeflemek yerine, dezavantajlı konuma neden olan ve bu konunun değişmeden kalmasını sağlayan unsurları sorunsallaştıran dönüştürücü politikalar, sadece kadınlar için değil, etnik azınlıklar veya LGBT bireyler için de çok önemli. Sosyal yardımlar konusunda ve engellilere yönelik politikalar konusunda da, dönüştürücü politika yaklaşımlarının neler olabileceğini düşünmek çok yararlı. Bu, en azından, toplumun değer kesimlerinden gelebilecek “ **bunlar ayrıcalıklı muamele görüyorlar**” tepkisini bertaraf etmek açısından önemli. Bu tür tepkilerin bir sosyal politika önleminin başarısızlığa uğramasını neredeyse garantileyen bir şey olduğu da, sosyal politika çalışanların çok iyi bildikleri bir konudur. Etnik azınlıklarla ilgili sosyal veya siyasi rahatsızlıkların olduğu ortamlarda bu sorun daha da ağırlaşır. Mesela, Avrupa’da Romanlara karşı giderek artan ayrımcılık ve hatta husumet eğilimlerini dikkate alan uluslararası kuruluşlar, Roman nüfusun durumunu iyileştirmeye yönelik sosyal politika önlemlerinin sadece Romanları hedeflememesine dikkat etmek gerektiğini özellikle vurguluyorlar.

Bu konuşmayı, eşitlik ve eşitsizlik kavramlarının bireylerle değil toplumsal ilişkilerle ilgili kavramlar olduğunu söyleyerek bitirebilirim. Bu ilişkileri, ekonomik, sosyal ve kültürel yönleriyle dönüştürmeden eşitsizliği azaltmak mümkün olmayabilir. T.H. Marshall’ın çalışmalarının sosyal politikanın sınıf toplumlarını dönüştürme potansiyeline dikkat çektiğini söyledim. Bugün toplumu dönüştürme bağlamında yapılması gereken ne kadar çok şey olduğunu, sosyal politikanın toplumu dönüştürme potansiyeline ne kadar ihtiyacımız olduğunu daha iyi görüyoruz zannediyorum. Ben de tam bu yüzden sosyal politika alanında çalışmaktan çok hoşlanıyorum.

Kaynaklar

Geremek, Bronislaw (1974), *Poverty: A History*, İngilizce çeviri A. Kolokowska, Blackwell, 1994.

Lister, Ruth, *Citizenship: Feminist Perspectives*, Palgrave MacMillan, 2003.

Marshall , Alfred (1873), “The Future of the Working Classes”, *Memorials of Alfred Marshall* (ed. A.C.Pigou) içinde, August M. Kelley Publishers, 1966.

Marshall, Thomas Humphrey (1949), “Citizenship and Social Class”, *Class, Citizenship and Social Development* (T.H. Marshall) içinde, Doubleday and Company, 1964.

Marx, Karl (1853), *Grundrisse: Introduction to the Critique of Political Economy*, Middlesex, England: Penguin, 1973 (Türkçe çeviri Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 1979).

Pateman, Carole, “The Patriarchal Welfare State”, *Democracy and the Welfare State* (der. Amy Gutmann) içinde, Princeton University Press, 1988.

Phillips, Anne, *Democracy and Difference*, Polity Press, 1993.

Scott, Joan W., “Deconstructing Equality versus Difference: Or, the Uses of Post-Structuralist Theory of Feminism.” *Feminist Studies*, 1988, 14 (1): 33-50.

Sen , Amartya, *Inequality Reexamined*, Clarendon Press, 1992.

Sen, Amartya, *Development as Freedom*, Oxford University Press, 1999.

Vives, Juan Luis (1526), *On Assistance to the Poor* (De Subventionem Pauperum), İngilizce çeviri A. Tobriner, Toronto University Press, 1999.

Wollstonecraft , Mary (1792), *A Vindication of the Rights of Woman*, Penguin, 2004.

Tablolar

Tablo 1: Gelir dağılımı ve yoksulluk; temel göstergeler

	Yoksulluk*	Çocuk Yoksulluğu	Gini Katsayısı
	2010	2010	2010
Türkiye**	19,3	27,5	0,411
ABD	17,4	21,2	0,38
İsveç	9,1	8,2	0,269
Meksika	20,4	24,5	0,466
OECD ortalama	11	12,7	0,314

Kaynak: OECD, Son Erişim: 29.11.2013
*Vergiler ve transferlerden sonraki yoksulluk oranı (yoksulluk sınırı %50)
** Türkiye verileri 2009 yılına aittir.

Tablo 2: Yoksulluğa göre çocuk gelişiminde imkanlara erişim ve sonuç Göstergeleri, (%)

	Çocukların İmkanlara Erişimi (Girdi) Göstergeleri, (%)					Çocuk Gelişimi Sonuçları, (%)	
	Doğum Öncesi Kontrol Yok	Sağlık Personeli Eşliğinde Olmayan Doğum	Yetersiz İyot	Eksik Aşılama (İlk Yıl)	Doğum Belgesi Yok	Düşük Doğum Ağırlığı	Büyüme Geriliği
Tüm Çocuklar	24	21	50	48	16	11	12
Yoksul	50	45	79	68	28	18	23
Yoksul değil	14	8	33	36	9	9	6

Kaynak: Gelecek Nesiller için Fırsatların Çoğaltılması Raporu, Dünya Bankası, 2010

Tablo 3: Toplumsal cinsiyet eşitsizliği, temel göstergeler; Türkiye ve seçilmiş ülke grupları

	Kadın Vekillerin Parlamento İçindeki Oranı (%)	İş Gücüne Katılım (%)	
		Kadın	Erkek
Türkiye	14,2	30,3	75,5
ABD	16,8	67,3	78,2
AB	24,9	64,6	77,8
OECD	24,2	61,5	79,3
Avrupa ve Merkez Asya	22,7	61,9	77,3
Birleşik Arap Emirlikleri	17,5	43,8	92,7
Doğu Asya ve Pasifik	17,7	70,4	84,8
Güney Asya	20,3	33,3	83,8
Latin Amerika ve Karayipler	23	57,8	83,7
Ortadoğu ve Kuzey Afrika	10,1	22,4	76,9
Sahraaltı Afrikası	20,5	64,5	76,9

Kaynak: Dünya Bankası, World Development Indicators, Son Erişim: 29.11.2013

Tablo 4: Türkiye 'de cinsiyete göre kayıtdışı istihdam oranı (%)

Yıl	Toplam	Erkek	Kadın
2007	45,4	40,1	60,7
2008	43,5	38,1	58,4
2009	43,8	38,3	58,4
2010	43,3	37,2	58,5
2011	42,1	35,6	57,8
2012	39	32,7	54,2

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları, Son Erişim: 25.10.2013

Tablo 5: Eğitim ve çalışma hayatında yer almayan gençlerin yaş grubuna oranı: Türkiye ve diğer ülkeler 2010 (15-24 yaş, %)

Ülke	Kadın	Erkek	Toplam	Ülke	Kadın	Erkek	Toplam
Kıbrıs	63,8	63,2	63,5	Yunanistan	17,1	12,2	14,7
Maldivler	77,4	32,9	56,4	Kanada	13,5	14,6	14,1
Türkiye	44,8	18,1	31,2	Slovakya	14,4	13,8	14,1
Belize	30,3	25,5	27,9	Litvanya	12,2	15,2	13,7
Endonezya	32,9	18,5	25,7	Mali	15,8	10,7	13,5
Filipinler	31,9	18,7	25,2	Birleşik Krallık	14,6	11,5	13
Kolombiya	33,3	14,5	23,9	Fransa	12,2	12,2	12,2
Uruguay	27,7	18,4	23	Şili	17,4	6,7	11,8
Bulgaristan	23	20,7	21,8	Portekiz	12,7	10,4	11,5
Belçika	22,1	21	21,5	Polonya	11,1	10,5	10,8
Sırbistan	19,4	22,8	21,2	Çek Cumhuriyeti	10,5	7,7	9
Arjantin	25,7	15,3	20,4	Dominik Cumhuriyeti	10,3	7,8	9
İtalya	20	19,6	19,8	Avusturya	8,7	8,5	8,6
Paraguay	28,9	10,7	19,5	Bermuda	6,1	9,2	7,6
Kosta Rika	25,6	13,3	19,4	Hong Kong, Çin	6,6	7,3	7
Venezuela	25,7	12,9	19,2	İsviçre	7,3	5,7	6,5
Singapur	25,3	13,5	18,9	Norveç	5,5	7,4	6,3
Letonya	17,9	19,3	18,6	Makau, Çin	5,5	6,9	6,2
Meksika	30,2	6,3	18,4	Lüksemburg	4,7	5,8	5,2
İspanya	17,1	18,9	18	Almanya	6	3,2	4,5
Ekvator	24	8,4	15,9	Benin	4,8	2,2	3,5
Estonya	13,9	16,1	15				

Kaynak: Uluslararası Çalışma Örgütü, ILOSTAT, Son Erişim: 25.10.2013

Tablo 6: Karşılaştırmalı Haftalık Çalışma Saatleri: Türkiye ve Diğer Ülkeler 2010

Ülke	2010	Ülke	2010
Danimarka	35,3	Hırvatistan	39,4
Birleşik Krallık	35,6	İzlanda	39,5
Almanya	35,8	Romanya	39,6
İsveç	36,3	Slovakya	39,6
Finlandiya	36,8	Macaristan	39,8
Avusturya	37	Şili	40
Fransa	37,2	Endonezya	40,1
İsviçre	37,3	Polonya	40,5
Belçika	37,4	Bulgaristan	40,6
İtalya	37,5	Çek Cumhuriyeti	40,7
İspanya	38	Uruguay	41
Rusya	38	Sri Lanka	41,2
Lüksemburg	38,1	Yunanistan	41,4
Malta	38,7	Filipinler	41,7
Portekiz	38,7	Bermuda	41,8
Estonya	38,9	Makedonya	41,8
İsrail	39	Peru	44
Kıbrıs	39,1	Paraguay	45,2
Letonya	39,1	Hong Kong, Çin	46
Panama	39,1	Makau, Çin	47
Slovenya	39,1	Malezya	47,1
Litvanya	39,2	Türkiye	47,7

Kaynak: Uluslararası Çalışma Örgütü, ILOSTAT, Son Erişim: 25.10 2013

Tablo 7: İŖteki Duruma Göre alışma Saatleri (belirli saat aralıklarında çalışanların oranı, %): Türkiye, 2012

İŖteki durum	1-16	17-35	36-39	40	41-49	50-59	60-71	72+	Toplam
Ücretli veya maaşlı	1,5	6,2	1,1	20,8	25,6	17,4	19,5	8	100
İşveren	1	2,9	1	5,6	14,4	19	35,6	20,5	100
Kendi hesabına	10,2	24,2	3,2	3,8	12,6	14,7	21,6	9,7	100
Ücretsiz aile iřçisi	18,7	36,3	3	2,7	11,2	11,2	13,1	3,7	100
Toplam	5,4	13,3	1,7	14,6	20,7	16,1	19,8	8,3	100

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri Veritabanı, Son Erişim: 25.10.2013.

Fiili alışma süresine ve iŖteki duruma göre istihdam edilenler tablosu kullanılarak hesaplanmıştır.